

Роль національних модулів у розвитку інформаційно-пошукової мови бази iSybislaw

1. У доповіді ставимо на меті висвітлити роль національних модулів інформаційно-пошукової системи iSybislaw у розвитку цієї системи, а також їхнє можливе використання як входів до цифрового простору певної національної мови й мовознавства. Вимоги до творення системи iSybislaw, об'єктивні й суб'єктивні чинники роботи індексаторів з окремих країн спричинюють нинішній вигляд всіх трьох складників певного національного, зокрема українського, модуля системи iSybislaw: 1) текстів джерел; 2) їхніх бібліографічних описів (коротких і поглиблених) і 3) словника ключових слів для пошуку джерел та інформації у них. Взаємозв'язок системи iSybislaw з іншими славістичними інтернет-ресурсами забезпечить її користувачам можливість ознайомлення в ширшій і глибшій часовій, жанровій і територіальній перспективі зі станом вивчення певної слов'янської мови, а також зі станом славістичних студій у цілому в певній національній мовознавчій традиції.

Прагнення подати в системі iSybislaw бібліографію про мовознавчі публікації якомога повніше й адекватніше сучасному стану розвитку певної національної школи або стану дослідження певної слов'янської мови загалом має взаємодіяти з логікою розвитку самої цієї системи, яка в ідеалі передбачає гармонійну розбудову всіх її національних модулів, врівноваженість і збалансованість всіх можливих режимів роботи з нею користувачів. Завдяки такій сумірності складників і рівновазі в системі користувач зможе оперативно видобувати з iSybislaw'а потрібну інформацію в запитаному обсязі й вигляді.

2. Розбудову національних модулів можна здійснювати двома шляхами: а) від нових текстів через їхні описи до поповнення й необхідної переорганізації словника ключових слів інформаційно-пошукової мови системи та б) від певних ключових слів до текстів з ними та їхніх описів. Розробники українського модуля використовують обидві такі можливості. Опція бази iSybislaw «Ключові слова», склад і будова мови ключових слів мають не лише суто практичне значення як інструмент пошуку інформації слов'янськими мовами у джерелах бази, а й велике теоретичне значення як потужне підґрунтя для вивчення слов'янської лінгвістичної термінології, зокрема проблеми еквівалентності та варіантності термінів, для укладання багатомовних словників лінгвістичних термінів і мовних енциклопедій, що функціонують у цифровому просторі.

3. У публікаціях автора концепції створення системи iSybislaw – д-ра З. Е. Рудник-Карватової та розробників цієї системи з різних країн уже неодноразово підкреслювалася важлива роль цього тезауруса як для забезпечення ефективного пошуку інформації в системі iSybislaw, так і для розв'язання теоретичних проблем сучасної слов'янської лінгвістичної термінології. З огляду на це першочерговим завданням розвитку українського, як і інших

національних модулів iSybislaw вважаємо, з одного боку, заповнення лакун у тезаурусі ключових слів, спричинених відсутністю джерел з певних мовознавчих дисциплін або проблем, а з другого, – врівноваження подання таких джерел, усунення «перекосів» у бік певних дисциплін або напрямків. Аналіз списку ключових слів, наявного в чинній версії інтерфейсу системи iSybislaw, дає підстави для 1) з'ясування типів часткової еквівалентності (=близькості) термінів-кореферентів і типів їхніх варіантів; 2) встановлення ділянок терміносистеми світового слов'янського мовознавства, на яких такі терміни засвідчують документи системи iSybislaw; 3) побудови шкали еквівалентності таких термінів за характером і ступенем розходження їх змісту та/або форми й 4) накреслення для українського модуля системи шляхів усунення таких термінологічних незбігів або лакун з надією, що наші пропозиції щодо розв'язання проблеми визначення характеру еквівалентності термінів прислужаться для опрацювання інших національних модулів iSybislaw.

Формування українського модуля бази, як і будь-якого національного її модуля, передбачає виділення ключових слів, зокрема термінів, відсутніх у вже наявному польськомовному списку, й встановлення їхніх можливих польських відповідників. При цьому, постає питання доцільності введення до списку ключових слів не лише певних термінів, а й об'єктів їх позначення – конкретних мовних одиниць. Наприклад, у списку ключових слів нині є термін-дескриптор *afiksoid*, під яким зібрано пол. *afiksoid*, рос. *аффиксоид* та чес. *afixoid*. Постає питання, наскільки доцільно (а вважаємо, що так!) ввести до списку ключових слів конкретні афіксоїди на зразок продуктивних кінцевих основ - **залежний** (*машинозалежний, кіберзалежний*), як це зроблено для українських суфіксів **-иця, -ість** та ін. Крім того, для українського як, напевно, й для інших модулів, постає питання про доповнення цього фасета іншими поширеними термінами на позначення слів чи їхніх частин, що набувають статусу словотворчих формантів, наприклад, укр. *напівафікс* (пор. з рос. *полуаффикс*), і перетворення його на кластер.

Другим не менш важливим завданням є розв'язання проблем варіантності термінів, яке закономірно пов'язане з необхідністю з'ясування 1) ступеня близькості їхнього змісту; 2) сфери, характеру й часу побутування та 3) ступеня активності вживання на сьогодні. Урахування цих чинників, а також, очевидно, ступеня близькості національних термінів до польських як складників мови оболонки системи iSybislaw впливають на визначення домінанти в рядах таких національномовних варіантів-термінів.

Повнота картини представлення стану славістики в окремих національних мовознавчих традиціях потребує й врахування специфіки її сучасного розвитку. Зокрема в Україні це виявлено в активному поверненні мовознавчої спадщини вчених періоду національно-культурного відродження 1920-1930-х років, української діаспори, джерел, підзаборонних у радянський період (до 1991 р.). У доповіді це буде продемонстровано на

прикладі повернених термінів, а також активного обговорення перспектив розвитку мовознавчої термінології на національній основі. Обговорення теоретичних проблем сучасної української мовознавчої термінології пов'язуємо з можливостями оптимізації її представлення в українському модулі тезаурусу ключових слів і пошуку інформації в українськомовних джерелах.

Не менш важлива й проблема опрацювання авторської термінології, як і загалом спектру джерел у фактичній базі системи iSybislaw. На нашу думку, саме взаємодія з національномовними ресурсами дасть можливість розширити уявлення користувачів про склад національної мовознавчої продукції й термінології без переобтяження самого iSybislaw'а чи «розмивання» вимог до його формування. Наприклад, у джерелах, розміщених на сайті «Російсько-українські словники» (www.r2u.org.ua) або на лінгвістичному порталі лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (www.mova.info), користувачі знайдуть як самі терміни, що з різних причин залишаються поза тезаурусом системи iSybislaw, так і інші кодекси мовознавчих термінів. Зокрема на порталі mova.info виставлено такі інформаційно-пошукові системи, як «Тезаурус комп'ютерної лексикографії», «Тезаурус лінгвістичної термінології», «Лінгвістична енциклопедія». В окремих джерелах, виставлених в українському цифровому просторі, користувач знайде інформацію про стан мовознавчої термінології певного часу. Так, в «Російсько-українському словнику» за редакцією А.Кримського та С.Єфремова, 3 томи з чотирьох запланованих якого Українська Академія наук видала протягом 1924-1933 рр., за ремаркою *грам.* (граматичний термін), знайдемо застарілі варіанти термінів *зияння*, *самогласний*, *голосівка* замість кодифікованих нині *зяння*, *голосний* (для звуку), *голосна* (для літери). У роботі з ширшим спектром джерел, можливість якої дає вихід на національні інтернет-ресурси через інформаційно-пошуковий тезаурус iSybislaw, користувач у разі потреби знайде й терміни, які не витримали випробування мовною практикою і не увійшли до кодифікованої терміносистеми сучасного українського мовознавства. У вже згаданому «Російсько-українському словнику» як відповідник до російського терміна – прикметника *обстоятельный* подано український прикметник *обставний*. Утім, у сучасній українській мовознавчій термінології його немає. Побуває термін *обставинний*, утворений за допомогою суфікса **-н(ий)** від назви такого другорядного члена речення, як *обставина*. Прикметно, що в цьому словнику іменник *обставина* не подано як мовознавчий термін з ремаркою *грам.* на відміну від прикметника *обставний* (СКЄ III 1927: 36). Ці розведені в часі словотвірні варіанти різняться вже не суфіксами, а твірними основами: в прикметнику *обставний* наявна основа не іменника *обставин-а*, а твірного дієслова *обстав-ити*.

Необхідність встановлення повної (=тотожність) і неповної, часткової (=близькість різного ступеня) еквівалентності термінів у документах, їхніх бібліографічних описах до

польських термінів у складі інформаційно-пошукової мови цієї багатомовної системи спричинена потребами користувачів в ефективному (без втрат і шуму) пошуку інформації на задану глибину і широту. Водночас необхідність задовольнити таку суто практичну потребу користувачів бази спонукає до розв'язання важливого теоретичного завдання сучасної славістики – створення багатомовного пояснювального словника слов'янської лінгвістичної термінології тезаурусного типу, який відбивав би сучасний стан поняттєвого та методико-процедурного апарату світового слов'янського мовознавства. Адже, нагадаємо, з часу виходу у світ 2-томного «Словника слов'янської лінгвістичної термінології» (SSLT, 1977-1979) минуло вже 37 років. Досвід створення цього словника, який підготувала Міжнародна термінологічна комісія (лінгвістична) при Міжнародному комітеті славістів за ініціативою Л. Андрейчина і видала за науковою редакцією А. Єдлічки, доводить, що укласти такий термінологічний багатомовний компендіум під силу лише міжнародному колективу мовознавців. Здобутки формування бази iSybislaw як зібрання сучасних мовознавчих джерел (від 1992 р.) всіма слов'янськими мовами дає надійну основу й вагому поживу для виконання цього невідкладного завдання.

Перед розробниками окремих національних модулів інформаційно-пошукової мови бази iSybislaw стоять такі завдання:

1) встановити відношення між термінами, уявлювані в структурі базового польського словника й словників інших слов'янських мов-його відповідників, передусім визначити, на яку амплітуду може коливатися поняття близькозначності термінів, виділити типи термінів, об'єднаних відсиланням *zob.* як варіанти позначення того самого поняття;

2) з'ясувати, наскільки в джерелах нинішньої бази виявлено часову перспективу побутування термінів-варіантів славістичного мовознавства в окремих слов'янських мовах і в польській мові як базовій;

3) проаналізувати, як картина варіантності термінів, виявлена в сучасній польській мовознавчій термінології й засвідчена в базовому словнику ключових слів, відповідає картина в інших слов'янських мовах, зокрема, в українській, на опрацюванні якої зосереджено зусилля нашого колективу від 2012 р., напідставі кількісних та якісних характеристик функціонування термінів-варіантів у наукових текстах визначити доміанти певних варіантних рядів.

Певний варіантний ряд національномовних термінів можна було б упорядковувати за спадною активності в базі, або за кількістю документів, в яких засвідчено той чи той термін. Це давало б кількісні підстави виділяти як доміанту ряду варіантів функціонально найактивніший термін і завдяки цьому оптимізувати пошук інформації стосовно певного мовознавчого поняття. Глибину пошуку визначала б кількість термінів-варіантів позначення

певного поняття, урахована в словнику ключових слів. На кожному наступному його кроці до найуживанішого терміна-домінанти ряду додавався б наступний термін-варіант за спадною активності функціонування в документах бази. Пошук можна було б будувати за а) повним складом ряду або ж структурувати його за б) домінантою ряду; в) певним варіантом і г) певною кількістю варіантів, здійснювати такий пошук покрокову на глибину, задану користувачем. Наприклад, у ряду українських термінів-варіантів I *префікс* – II *префіксальний афікс* – III *префіксальний морф* – IV *префіксальна морфема* – V *приросток*.

Створення українського модуля інформаційно-пошукової мови бази iSybislaw гостро ставить проблему вибору з-поміж груп термінів-варіантів найуживанішого й найзагальнішого щодо позначення певного поняття. Саме такі варіанти й стають домінантами певних варіантних угруповань. Формування груп термінів-варіантів уможливорює оптимізацію пошуку в базі без зміни структури її інформаційно-пошукової мови. Разом з тим важливою є й повнота таких угруповань варіантів тих самих термінів і їхніх синонімів як показник амплітуди наявної видозміни плану вираження певних понять сучасного українського мовознавства. Координація списку ключових слів певною мовою (у нашому випадку – українською) з текстами джерельної бази інформаційно-пошукової системи iSybislaw дає змогу впорядкувати терміни в складі таких варіантних угруповань за спадною їх функціональної ваги в національній мовознавчій традиції обстежуваного періоду з урахуванням, наскільки це засвідчують тексти, видані від 1991 р. до сьогодні, й часової перспективи їхнього побутування. Зіставлення створюваного українського модуля з базовим словником польських мовознавчих термінів доводить необхідність пошуку критеріїв еквівалентності українських термінів без викривлення реальної картини їхнього функціонування в українській науковій традиції.